

Förbättra hälsan för personer med funktionsnedsättning

Sammanfattning

Personer med funktionsnedsättning, särskilt personer med intellektuell funktionsnedsättning, har generellt sämre hälsa och större vårdbehov än befolkningen i övrigt. Nationella rapporter visar på kvarstående hälsoskillnader samt brister i förebyggande arbete, tillgänglighet och samordning mellan kommun och region.

Kommunen har under flera år genomfört olika insatser för att stärka hälsan för målgruppen, bland annat genom kompetensutveckling, hälsofrämjande arbetssätt, sociala aktiviteter och samverkan med regionen. Samtidigt aktualiserar den nya socialtjänstlagen ett behov av att ytterligare utveckla ett mer förebyggande, jämlikt och kunskapsbaserat arbetssätt.

Denna utredning redovisar nuläge, pågående insatser samt identifierar utvecklingsområden för kommunens fortsatta arbete med att förbättra hälsan för personer med funktionsnedsättning.

Inledning

Socialstyrelsens lägesbild 2025 visar att hälsoskillnaderna i samhället kvarstår och att personer med funktionsnedsättning, särskilt personer med intellektuell funktionsnedsättning, har sämre hälsa och ett större behov av hälso- och sjukvård än befolkningen i övrigt. Rapporten pekar bland annat på brister i det förebyggande arbetet, otillräcklig tillgänglighet samt behov av stärkt samordning mellan kommun och region.

Enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) ska insatser bidra till att den enskilde tillförsäkras goda levnadsvillkor. Hälsa är en grundläggande förutsättning för självständighet, delaktighet och livskvalitet. Den nya socialtjänstlagen tydliggör samtidigt kommunens ansvar att arbeta mer förebyggande, jämlikt och långsiktigt, med fokus på tidiga insatser och helhetsperspektiv.

Mot denna bakgrund finns behov av att belysa hur kommunen kan stärka sitt arbete för att främja hälsa och förebygga ohälsa för personer med

funktionsnedsättning, inom ramen för det kommunala ansvaret och i samverkan med regionen.

Bakgrund

Forskningsrapporten *Engagemang för personer med intellektuell funktionsnedsättning* visar att delaktighet och engagemang är avgörande för hälsa hos personer med intellektuell funktionsnedsättning (Erika Wall, John Selander & Jens Ljungdahl, 2022). Personer med intellektuell funktionsnedsättning har begränsade möjligheter att påverka sin vardag, vilket riskerar att leda till passivitet, psykisk ohälsa och utanförskap. Stödinsatser som främjar meningsfull aktivitet, sammanhang och relationer fungerar hälsofrämjande. Samverkan mellan kommun, akademi och civilsamhälle är en nyckelfaktor för att stärka hälsa och livskvalitet.

Socialstyrelsens lägesrapport från 2025 visar att tillgången till vård för personer med funktionsnedsättning varierar mellan olika områden. Vissa områden, som obesitas och demens, har relativt god tillgång till behandling, medan andra, exempelvis ”ballongvidgning” PCI vid akut hjärtinfarkt, ges mer sällan till denna grupp. Det finns även utmaningar kring riskfylld läkemedelsanvändning: 10–34 procent av personer över 40 år inom LSS har polyfarmaci (tio eller fler läkemedel), och antipsykotika förskrivs ofta utanför indikation och under längre tid än rekommenderat.

Lägesrapporten visar att personer med insatser enligt LSS har en sämre munhälsa än den övriga befolkningen. Det gäller framför allt åldersgruppen 45 år och äldre. Samtidigt besöker personer med insatser enligt LSS tandvården i högre utsträckning än befolkningen i övrigt, oavsett åtgärd. Detta förändras dock över tid, och besöken minskar i takt med stigande ålder. I den här gruppen ingår framför allt personer med intellektuell funktionsnedsättning och autism.

Personer med insatser enligt SoL besöker tandvården i lägre utsträckning än personer med insatser enligt LSS. Munhälsan försämras dessutom med stigande ålder jämfört med övriga befolkningen.

Rapporten pekar på att dagens vårdssystem, policyer och lagar inte exkluderar personer med funktionsnedsättning, men att nödvändiga anpassningar – såsom digital tillgänglighet, fysiska anpassningar och alternativa kommunikationsmetoder – ofta saknas.

Det framkommer av rapporten att medvetenheten och kunskapen om funktionsnedsättningar och deras konsekvenser behöver öka inom hälso- och sjukvården. Rapporten visar också att samverkan behöver bli bättre mellan tandvårdspersonal och personal som ger stöd till personer med LSS insatser samt till personer med insatser enligt socialtjänstlagen.

Det framkommer att kompetensutveckling är avgörande för god kvalitet inom LSS-verksamheter. Rapporten visar att majoriteten av personalen i LSS-boenden har rekommenderad utbildning, men det finns stora lokala skillnader och behovet av fortbildning, särskilt inom alternativ och kompletterande kommunikation (AKK), är fortsatt stort. För att uppnå jämlik vård krävs insatser på systemnivå, såsom fortbildning av läkare och ökade möjligheter för personer med funktionsnedsättning att använda digitala tjänster.

I SKR:s rapport ”Hälsa hos personer med funktionsnedsättning – utvecklingsområden för kommuner och regioner” från 2021 har SKR lämnat rekommendationer till kommuner och regioner för att hälsan för personer med funktionsnedsättning ska kunna förbättras. Viktiga områden att arbeta vidare med för att uppnå bättre hälsa är:

- Ökad kunskap och bemötande
- Förebyggande arbete
- Tillgänglig vård
- Samverkan
- Åldrande och hälsa

SKR konkretiserar de övergripande utvecklingsområdena i sin skrivelse ”Bättre hälsa för personer med funktionsnedsättning”, från 2024. I denna skrivelse ges vägledning till praktisk tillämpning av dessa områden i arbetet med personer med funktionsnedsättningar. Rekommendationerna tydliggör hur ökad kunskap och gott bemötande kan stärkas genom exempelvis bättre förståelse för funktionsnedsättningars påverkan på hälsa, användning av alternativ och kompletterande kommunikation samt medvetenhet om stigmatisering.

Det förebyggande perspektivet konkretiseras genom stöd till hälsosamma levnadsvanor, tidiga vårdkontakter och individanpassade insatser. Förslagen om flexibla vårdkontakter och individanpassade arbetssätt bidrar till ökad tillgänglighet, medan användning av samordnad individuell plan (SIP) stärker samverkan mellan kommun och region.

Rekommendationerna ligger i linje med den nya socialtjänstlagen som trädde i kraft den 1 juli 2025 och som betonar ett mer förebyggande, tillgängligt och kunskapsbaserat arbetssätt. Fokus på tidiga insatser, individanpassning och flexibla kontaktformer stödjer lagens ambition om jämlika levnadsvillkor. Användning av samordnad individuell plan (SIP) överensstämmer med lagens krav på förbättrad samverkan mellan kommun och region för personer med behov av insatser från flera huvudmän.

Kommunens ansvar utifrån lagstiftning

I och med att den nya socialtjänstlagen trädde i kraft den 1 juli 2025 har socialtjänstens uppdrag att arbeta främjande och förebyggande, samt utifrån ett kunskapsbaserat förhållningssätt, blivit ännu tydligare. Att stärka hälsan och

förebygga sjukdom och ohälsa bland personer med funktionsnedsättning är en central del i denna omställning.

Även omställningen till god och nära vård och omsorg samt förslagen i samsjuklighetsutredningen ligger i linje med de arbetsätt som följer den nya socialtjänstlagen och målsättningen i LSS. Tillsammans kan dessa tre omfattande förändringar bidra till att påtagligt förbättra hälsan och levnadsvillkoren för personer med funktionsnedsättning.

Kommunens ansvar för hälso- och sjukvård i samband med LSS insatser framkommer av Hälso- och sjukvårdslagen 12 kap 1 1 § (HSL). Ansvaret omfattar hälso- och sjukvård upp till sjuksköterskenivå och rehabiliterande samt habiliterande insatser.

För personer med funktionsnedsättning är hälsa ofta beroende av flera samtidiga insatser från olika aktörer. Kommun och region har därför ett gemensamt ansvar för samverkan, särskilt när individen har behov av stöd från båda huvudmännen. Samordnad individuell plan (SIP) är ett centralt verktyg för att tydliggöra ansvarsfördelning och säkerställa att insatser hänger ihop utifrån individens behov. Ett fungerande samarbete är avgörande för att främja både fysisk, psykisk och social hälsa samt för att förebygga att personer med funktionsnedsättning hamnar mellan olika ansvarssystem.

Enligt 5 § LSS ska verksamhet främja jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet i samhällslivet. Målet ska vara att den enskilde får möjlighet att leva som andra. Verksamheten ska vara grundad på respekt för den enskildes självbestämmanderätt och integritet.

Nedan redovisas hur Österåkers kommun arbetar med de utvecklingsområden som SKR:s rapport *Hälsa hos personer med funktionsnedsättning – utvecklingsområden för kommuner och regioner* (2021) samt Socialstyrelsens lägesbild 2025 pekar på.

Ökad kunskap och bemötande

Kommunen arbetar systematiskt med att stärka kompetensen inom funktionshinderområdet, särskilt kopplat till hälsa och psykisk hälsa.

Kompetensutveckling – Yrkesresan

Kompetensutveckling sker bland annat genom den nationella satsningen Yrkesresan – utförare funktionsnedsättning, där samtliga verksamheter i egen regi har påbörjat utbildningen. Innehållet är anpassat efter att målgruppen har grundläggande utbildning enligt Socialstyrelsens allmänna råd (SOF 2014:2). Utbildningen på basnivå omfattar kunskaper om funktionsnedsättning, bemötande och kommunikation. Fördjupningsutbildning erbjuder valbara

kurser utifrån verksamhetens behov och spetsnivå ger specialkunskap inom valda områden.

Förstärkt kunskap om psykisk hälsa och suicidprevention

Psykisk hälsa och suicidprevention är identifierat som ett utvecklingsområde inom LSS, i linje med den nationella strategin för psykisk hälsa och suicidprevention. Under 2026 planeras kompetenshöjande insatser för personal i kommunal regi och hos driftentreprenörer. Kompetenshöjningen sker utifrån utbildningsprogrammet MHFA (Mental Health First Aid) och e-psyk bas, som utbildar personal om olika psykiska funktionsnedsättningar.

Förebyggande arbete

Programmet för socialhållbarhet och folkhälsa

Förebyggande insatser och tidiga stöd är en uttalad del av kommunens arbete inom social hållbarhet och folkhälsa. Inom ramen för Program för social hållbarhet och folkhälsa 2030 arbetar kommunen med att utveckla mötesplatser, träffpunkter och inkluderande arenor, vilket även omfattar personer med funktionsnedsättning och äldre.

Mötesplatser och sociala aktiviteter

Österåkers kommun samarbetar mellan olika förvaltningar, med föreningar, organisationer och andra kommuner för att skapa möjligheter för alla att ha en aktiv och meningsfull fritid. Kommunen har genom samverkan skapat aktiviteter för socialt sammanhang som en hälsofrämjande åtgärd.

För personer med intellektuell funktionsnedsättning erbjuds musikaktivitet en gång i veckan på Österåkers musikskola. Café Måsen är en mötesplats som har öppet en dag per månad och Horisontens mötesplats har öppet varannan söndag på Berga gården. Kommunerna samarbetar kring fritidsaktiviteter för personer med funktionsnedsättning och tipsar varandra om aktiviteter för målgruppen. Svenska kyrkan anordnar café för föräldrar med barn med funktionsnedsättning. För personer med psykisk funktionsnedsättning erbjuds träffpunkten Ruffen och Bryggan som har öppet på vardagar.

Årshjul fysisk hälsa

Socialförvaltningen har tagit fram ett hälsofrämjande arbetssätt som utgår från ett årshjul med ett hälsotema per månad. Grupp- och servicebostäder inom LSS arbetar med att förbättra hälsan för målgruppen genom att arbeta med de olika hälsotemana över året. Arbetet sker genom checklistor kopplat till varje hälsotema. Checklistorna hjälper personalen att säkerställa att de enskilda får

förutsättningar för bra hälsa och förebygger sjukdomar. Checklistorna förebygger hälsorisker och säkerställer att den enskilde får hälso- och sjukvård vid behov.

Hälsan spelar roll

Socialförvaltningen har en hälsofrämjande satsning inom egen regins dagliga verksamheter enligt arbetsmodellen - *Hälsan spelar roll*. *Hälsan spelar roll* kommer från USA och det vetenskapligt utvärderade programmet *Health Matters*. Sedan 2022 används *Hälsan spelar roll* som en metod för att främja och bidra till hälsosamma levnadsvanor för personer som erhåller stöd enligt LSS. Kursen Hälsan spelar roll kan erbjudas som en del i att skapa jämlik hälsa för personer med funktionsnedsättning. Programmet är uppbyggt på delaktighet, dialog och att göra hälsa begriplig i vardagen. Det handlar om att stärka den enskildes möjlighet att förstå, påverka och göra val utifrån sina egna förutsättningar för att bibehålla eller förbättra sin hälsa.

Forskning visar att det är vanligt att personer med funktionsnedsättning har en sämre hälsa än befolkningen i övrigt. Det är bland personer med intellektuell funktionsnedsättning vanligare med fetma, diabetes och psykisk ohälsa. Alla dessa hälsotillstånd kan påverkas positivt genom våra levnadsvanor. För en person med intellektuell- eller kognitiv funktionsnedsättning kan det vara svårt att fatta beslut om sina levnadsvanor. *Hälsan spelar roll* vill därför ge personer med beviljad LSS-insats ökad självbestämmande och möjlighet att göra självständiga och hälsosamma val i vardagen. Stort fokus ligger på att stärka individens tro på sin egen förmåga och den egna hälsan ses som en resurs för självständighet och delaktighet.

Tillgänglig vård och samverkan

Anhörigstöd

Kommunen ansvarar för stöd till anhöriga till personer med funktionsnedsättning. Utredning pågår för att utveckla kommunens arbete med anhörigstöd. Anledningen till utredningen är en ändring i socialtjänstlagen som innebär att kommunerna ska erbjuda en särskild stödkontakt till anhöriga med behov av mer individuellt och samordnat stöd samt förtydliga att anhörigstödet i lag även omfattar information och vägledning.

Kommunens arbete med anhörigstöd kan stärka tillgänglig vård och samverkan genom att ge anhöriga bättre förutsättningar att stödja personer med

funktionsnedsättning i kontakten med vård och omsorg. När anhöriga får information, vägledning och avlösning ökar möjligheterna till tidig upptäckt av förändrade hälsobehov och till att insatser sätts in i rätt tid.

Anhörigstöd kan också bidra till bättre samordning mellan kommunala verksamheter och regional hälso- och sjukvård, genom att anhöriga inkluderas i planering och uppföljning i den utsträckning den enskilde samtycker. Sammantaget bidrar ett stärkt anhörigstöd till ökad kontinuitet, bättre tillgång till vård och mer personcentrerade och sammanhållna insatser, vilket förbättrar hälsan för personer med funktionsnedsättning.

Hälsa och åldrande

Kommunen deltar i länsövergripande arbete kopplat till den nationella demensstrategin 2025–2028, där även personer med funktionsnedsättning som åldras omfattas. Fokus ligger på kunskapsstyrning, förebyggande arbetssätt och anhörigstöd. Numera ingår en sjuksköterska specialiserad i demens i hälso- och sjukvårdsenheten för att stötta verksamheter med kunskap om tidig upptäckt, bemötande och rätt vård.

Kommunal hälso- och sjukvårdsansvar

Kommunen ansvarar för hälso- och sjukvård upp till sjuksköterske-, arbetsterapeut- och fysioterapeutnivå för personer som bor i särskilda boendeformer och inom LSS. Detta ansvar är en central del i arbetet för att förbättra hälsan för personer med funktionsnedsättning. Arbetet omfattar bland annat:

- Tillgång till legitimerad hälso- och sjukvårdspersonal (sjuksköterska, arbetsterapeut, fysioterapeut) som arbetar med både behandling, rehabilitering och förebyggande insatser.
- Personcentrerad och samordnad vård, där individens behov av trygghet, kontinuitet och delaktighet ska tillgodoses enligt hälso- och sjukvårdslagstiftningen.
- Arbeta med fast vårdkontakt, egenvård och delat beslutsfattande, särskilt för personer med nedsatt besluts- eller kommunikationsförmåga, i linje med omställningen till God och Nära vård.
- Tidiga insatser och uppföljning av hälsotillstånd, där omsorgspersonal i vardagen har en nyckelroll i att uppmärksamma förändringar och signalera behov av hälso- och sjukvårdsinsatser.

Kommunen samverkar även med regionen för att säkerställa att personer med funktionsnedsättning får tillgång till läkarinsatser och specialistvård vid behov.

Kommunen har ett ansvar när det gäller att säkerställa att personer med LSS får tillgång till nödvändig tandvård. Det innebär att kommunen ska arbeta uppsökande och aktivt informera om möjligheten till särskilt tandvårdsstöd samt hjälpa till med att ansöka om tandvårdsstödsintyg.

Personcentrerad och samordnad vård, där individens behov av trygghet, kontinuitet och delaktighet ska tillgodoses enligt hälso- och sjukvårdslagstift informera om möjligheten till särskilt tandvårdsstöd, samt hjälpa till med att ansöka om tandvårdsstödsintyg. Med ett tandvårdsstödsintyg får personen rätt att besöka valfri tandläkare eller tandhygienist som är ansluten till det statliga tandvårdsstödet via Försäkringskassan. Kommunens uppdrag är att underlätta för personer med funktionsnedsättning att få tillgång till tandvård och att öka tillgängligheten, så att ingen hamnar utanför den nödvändiga vården.

Framåtblick

Det hälsofrämjande arbetet ingår i kommunens uppdrag gällande personer med funktionsnedsättning. De satsningar som görs inom dagliga verksamheter och grupp- och servicebostäder ger effekter på både kort och lång sikt. Genom att öka kunskapen om olika funktionsnedsättningar och sjukdomar som är ofta förekommande kan verksamheter arbeta med de faktorer som påverkar hälsan.

För att uppnå långsiktiga hälsoeffekter behöver kommunen samarbeta med regionen. Detta samarbete har redan befintliga former genom överenskommelser som förhindrar att den enskilde faller mellan stolarna.

Den nya socialtjänstlagen som gäller alla kommunens invånare ger möjligheter till att förbättra tillgången till förebyggande stödinsatser. Utveckling av öppna insatser utan behovsprövning är påbörjat och kommer att fortsätta. Digitala verktyg och hjälpmedel är redan i dag i bruk på flera verksamheter som ger stöd till personer med funktionsnedsättning. Kommunen behöver följa utvecklingen och stödja personer med funktionsnedsättning att kunna ta de av dessa och därmed förebygga digitalt utanförskap.

Sedan 2025 är Österåker deltagare i Pep Kommun. I Pep Kommun arbetar ett 30-tal kommuner tillsammans för att främja hälsan hos barn och unga, med fokus på betydelsen av mat och fysisk aktivitet i deras liv. I arbetet utgår man från befintlig forskning och ny kunskap för att utmana och förändra nuvarande system och strukturer. Genom Pep Kommun finns möjlighet till

kunskapshöjning, inspiration och samverkan, både inom och utanför kommunen. Arbetet sker i samverkan för att få större effekt för barn och ungas hälsa inom olika arenor. Hälsöfrämjande aktiviteter och goda levnadsvanor under uppväxten förebygger hälsorisker i vuxenålder.